

Azər Turan: - Kamal müəllim, "Yarımçıq əlyazma" yadıma Orxan Şaiq Gökyayın "Kitabi-Dodo Qorqud"un on üçüncü boyu ilə bağlı qeydlərini saldı. Gökyay 1936-cı ildə "Bakinski raboçi" qəzetində dörd olummuş bir xəbərə istinadən yazırdı ki, professor Çobanzadə son dəfə Leningradda ikon Şərqiyyat İnstitutu əlyazmaları arasında "Dodo Qorqud"un indiyə qədər məlum olmayan on üçüncü hekayəsini tapmışdır. Tapılmış boyun Azərbaycan ədəbiyyatı və tarixi baxımından böyük əhəmiyyəti varmış. Bakıdakı Dil və Ədəbiyyat İnstitutu hekayəni həmin günlərdə ayrıca nəşr edəcəkmis. Sonra 1937-ci ildə Bakir Çobanzadə həbs olunur və Leningrad Şərqişnaslıq İnstitutunun Əlyazmalar arxivindən tapılan on üçüncü boy barədə danışan olur. Amma o da bəllidir ki, Çobanzadə 1936-cı ildə "Kitabi-Dodo Qorqud"un ədəbi-lingvistik təhlilini aparıb. İndi o təhlil də olumuzda yoxdur, elmə bəlli deyil. Bəzən adama elə gəlir ki, Çobanzadənin evindən müsadirə edilib götürülən əlyazmaların arasında həmin on üçüncü boy da var imiş. Çobanzadənin itən, ya məhv edilən məqaləsi də elə Leningrad Şərqişnaslıq İnstitutunun Əlyazmalar fondundan tapdığı həmin boy haqqında imiş. Sizcə, on üçüncü boy barədə danışmağa və düşünməyə dəyərmi? O boyun tapılacağına ümid bəsləmək olarmı?

Kamal Abdulla: - On üçüncü boy əgər var idisə, Fridrix fon Ditsin Türkiyədən apardığı və Drezden kitabxanasında qorunan əlyazmaların içindəsi də o boy olmalıydı. On üçüncü boyu, açığı, mən həmin inanıram, həmin də inanmıram. Amma on üç versiya, o zaman iyirmi dörd də ola bilər. Orada olan qəhrəmanların hər birinin öz boyu, öz dəstəni ola bilər. Çünki orda əsas qəhrəmanlarla yanaşı, məsələn, Qazan xanla yanaşı Yeynək boyu var ki, o, əsas olmayan qəhrəmanların sırasında sayıla bilər. Yəni bir az çətin məsələdir. Həmin inanmaq olar, həmin də olmaz...

Azər Turan: - Amma istərsəniz intibahlar doğurdu. "Yarımçıq əlyazma" da Əlyazmalar İnstitutunun fondunda olan bir əlyazmanın oxunuşu üzərində qələmə alınmış. Bakir Çobanzadə də Leningradda "Dodo Qorqud"un elmə məlum olmayan bir boyunu tapdığından bəhs edir.

Kamal Abdulla: - Mən sizin sözlünüze güvvət bir söz demək istəyirəm. Türkiyədə bir alim "Yarımçıq əlyazma" barədə məqaləsində yazmışdı ki, Kamal Abdulla Dodo Qorqudun on üçüncü boyunu tapıb... Müəllif, "Yarımçıq Əlyazma"ni dastanın on üçüncü boyu kimi təqdim və təhlil etmişdi.

Azər Turan: - Digər bir məsələyə də toxunmaq istərdim. Bu, Mahmud Kaşqarlıın "Divani-lügəti-it-türk" kitabı barədədir. Cəxları bilmir ki, Kaşqarlı Divanı dünyada bütün dillərdən öncə Azərbaycan türkcəsinə çevrilib və bunu 1937-ci il repressiyasının qurbanı Xəlil Səid Xocayev gətirmişdir. "Divan"ni 1939-41-ci illərdə Türkiyə türkcəsinə tərcümə edən Bəsim Atalay Türkiyə nəşrinin ön sözündə etiraf edirdi ki, "Divani-lügəti-it-türk" Türkiyə dışındakı türkləri də ilgiləndirmişdir. Sovetlər Akademiyasının Azərbaycan qolu bir komissiya quraraq başqanlıqına Xəlil Səidi... gətirmiş və işə başlamışdı.

Bizim ədəbiyyatın Coysa

Ədəbiyyatımızda mifologiya küləkləri əsmir

"Türkologiya"

jurnalının baş redaktoru,

akademik, görkəmli

yazıçı Kamal Abdulla ilə

ədəbiyyatçı gəzəşmələr

1939-cu ildə Xəlil Səidin tərcümə etdiyi üç cildlik Divanı türkoloqlar Malov və Kononov redaktə edib. Azərbaycan elmi mühitinin on böyük sirlərindən birinə çevrilmiş Divan hardadır? Bütün müəxəssislər Xəlil Səidin tərcüməsindən danışsa da, heç kəs konkret olaraq həmin nüsxənin harda, hansı səyfdə, hansı arxivdə, yaxud fondada saxlanıldığını demir. Həlbuki mövcud əlyazma ortaya çıxarsa, bu, Azərbaycan türkologiyasının dünyadakı nüfuzunu daha da artırar. Mühüm hadisə olar. Mən Xəlil Səid barədə kitab yazanda Xəlil Səidin qızı və sizin də qohumunuz Bəhicə xanımınla döndə-döndə görüşdüm. Kanadada yaşayan Bəhicə xanımın Azərbaycandan tələ istəyi atasına məxsus olan əlyazmanın meydana çıxarılıb nəşr edilməsidir. Amma bu məsələ nə müəmmədirsə, öz həllini tapa bilmir ki, bilmir.

Kamal Abdulla: - Bu məsələni yaxşı qaldırırdınız. Bu məsələ üzərində düşünməyə və əgər imkan varsa, onu reallaşdırmağa dəyər.

Bədii ədəbiyyatın yaranışı kainatın yaranışı kimi bir şeydi. Kiçik bir səsdən böyük bir mətn yaranır. Səs mətni öz içində saxlayır. İzomorfizmi burada axartmaq lazımdır. Fiziklərlə liriklər bir-biri ilə ancaq zarafat etməməlidirlər. Onlar bir-birilə dostluq və söhbət etməlidirlər.

Azər Turan: - Kamal müəllim, XIX yüzilin 40-cı illərindən etibarən Fransada başlayan bir dalğa çağdaş dünya ədəbiyyatının yolunu müəyyənləşdirdi. Bu fikrə mənə, ciddi mübahisə doğurmamalıdır.

Kamal Abdulla: - Yəni siz ədəbiyyatın yeni nəfəsini deyirsiniz...

Azər Turan: - Mən öncə Bodlari nəzərdə tuturam. "Şər çiçəkləri"ni nəzərdə tuturam. Fransız dekadanslarını, simvolistləri, sonra XX yüzilin 20-ci illərində modernizmi, Coysu, "Ullis"i nəzərdə tuturam.

Kamal Abdulla: - Coysa böyük yazıçı olub. Amma təəssüf ki, bizim ədəbiyyatın Coysa aparan heç bir yolu yoxdur.

Azər Turan: - Əslində, ədəbiyyatın bu dönməndə, modernizm mərhələsində, məsələn, Coysun "Ullis"i, "Ullis"ni dillə, osordakı Babil sintezi, mifoloji geniş ölçüdə bir bədii mətno təbiiq intellektual doğru yönəlin ilk böyük əlaməti oldu.

Kamal Abdulla: - Mən həmişə həmin ona təəssüf etməmişəm ki, bizim ədəbiyyatda mifologiya küləkləri əsmir. Mifoloji süjətlərə, qəh-

dur. Ötən il "Literaturnaya gazeta" "Platon, deyoson, xəstəlonib" kitabınıza məhz intellektual nəsrin inkişafındakı xidmətlərinizə görə "Qızıl Delviq" mükafatı verdi.

Kamal Abdulla: - İntellektual nəsr cərəyanı olmasa da, hər halda, bir anlayış olaraq var. Azərbaycan nəsrində də əvvəl-axır bu olmalıydı. Kimdəsə bu özünü göstərəcəkdirdi. Mən də çalışıram ki, bu istiqamətdə nəslərə edim. Amma mən əlimə qələm alanda qarşıma məqsəd qoymuram ki, nəso otubur intellektual nəsr, yaxud ona bənzər nəso yazacağam. Sadəcə, illərlə, onillərlə yığılan təcrübə boşuna getmir, nə yazmadığından asılı olmayaraq, istərsəniz özünü göstərir. Yığılan təcrübə yəni, kitab mədəniyyətinə, kitabxanachılıq ənənələrindən, kitabla, əlyazmaya olan monovi təşəbbüsə gələn bir nəticədir ki, hansısa hekayəyə, hansısa romana hopur.

Azər Turan: - Çağdaş ədəbiyyatımızda, istər şeir olsun, istər nəsr, istərsə də sifət ədəbiyyatşünaslıq mətnləri, adami rahatlıq edən elə həmin intellektual mətnin az yaranmasıdır.

Kamal Abdulla: - Ədəbiyyatda həmin qədiyiniz əmliklik, intellektual və cəddilik məqamlarının gətirdikə artması, əlbəttə ki, nəsr ideologiyamızın, enerjiyimizin bütövlükdə yeni məcraya meyil etməsiylə bağlıdır. Yəni biz hansısa romanımızı, hansısa hekayəmizi artıq çimərlikdə oxuya bilmiriksə, bunun öz-özünə müsbət dəyər kimi qiymətləndirilə bilər. Yazdım düşür, bu yaxınlarda dünyasını dəyişmiş ustad Umberto Ekoyla görüşəndə o mənə dedi ki, romaniyə cəlbəddiçə romandır, amma onu çimərlikdə oxumaq olmaz.

Mənə elə gəlir ki, bəzi nəsr əsərlərini oxuyarkən və bundan heç qaçmaq da lazım deyil, insan

yanına başqa bir kitab da qoymalıdır, ya lüğət, ya tutaq ki, bir ensiklopediya qoymalıdır. Orda gedən məsələlərlə ayaqlaşmaq üçün ya kompüterin arxasında Google-dan, ya Vikipediya-dan hansısa məqamları tapıb dəqiqləşdirməkdir. Artıq müasir ədəbiyyat bu istiqamətə yönəlmiş. Artıq ancaq sevgi məktubları kimi yazılan, ancaq hədislərin ə nöqtəsindən b nöqtəsinə gedən bəsirə və sado yoluna təsvir edən ədəbiyyat öz yerini ə nöqtəsindən çıxıb ziqzaqlarla dövrələmə b nöqtəsinə heç görünməyən bir məkəndən gəlmiş istiqamətini yazan ədəbiyyata verib. Bu bizdən asılı deyil. Bu, bizim, yəni yazan adamların bilərəkdən ortaya qoyduğu dolanbaclar deyil. Bu, ədəbiyyatla məşğul olan insanın düşüncə tərzidir. O, bunu özündə küsünə olaraq tərbiyə etməyib. Gördüyü məktəbin, oxuduğu kitabların, eşitdiyi ədəbi söhbətlərin, içindən keçdiyi bütün ədəbi və qeyri-ədəbi hadisələrin nəticəsi kimi formalaşan ideyalar, əlbəttə ki, işıq üzü gərməlidir. Onları ot məşinindən keçirib sadələşdirmək mümkün deyil. Nəso gəlirsə, elə də işıq üzü gərməlidir.

Azər Turan: - Amma buna nəgəmə yeni nəslidə imitasiya çoxdur.

Kamal Abdulla: - Mürəkkəbliyə imitasiya, yoxsa sadəliyə?

Azər Turan: - Mən təqdim nəzərdə tuturam. Bəzən elə olur ki, nə vaxt əsərdə oxudun, yaxud əzbər bildiyin bir mətni sanki təkrar oxuyursan. Tutaq ki, mən bu gün yazılmış bir şeiri dinliyəm, yaxud oxuyuram, görürəm ki, bu nə vaxtsa Camal Süreyyanın yazdığı şeirdir. Və şeirin ortasında hiss edirsən ki, bəli, burada Camal Süreyya bitdi və bizim şair başladı. Buna görə bəlkə hələ ki, özünü təsdiq etməmiş gənclərin də daha çox mü-

aparan heç bir yolu yoxdur

talio etməsi, özü də təkcə bədii
 ədəbiyyatı deyil, başqa elmləri də
 oxumaları vacibdir. Axı Füzulinin
 dediyi kimi, elmsiz şeir özülsüz di-
 var kimidir. Bu gün də elmsiz ədə-
 biyyat özülsüz divar kimi olur.

Kamal Abdulla: - Siz çox doğru bir məsələni qaldırırsız. Sizlərlə birlikdə. Burada cəmi deyində heç də o demək deyil ki, bütün elmlərə vəqif olandan sonra ədəbiyyatı yazmaq olar. Söhbət ondan gedir ki, düşüncəyə, əgər son oxucuna yeni bir şey verirsənsə bu, artıq ədəbiyyatdır, bu, artıq elmlilikdir. Artıq onun canı var, bünövrəsi var. Yenidirsə, onun intellektual qayəsi də var. Yəni bəyazq deydiyiniz kimi, hansısa yazıçıyı təkrarlamağa, özünü tapa bilibse, bu, artıq müəyyən mənadə haqiqi ədəbiyyatdan xəbərləyir.

Azərbaycan Turan: - XX yüzülin əvvəllərində Hüseyn Cavid var idi. Yeri gəlmişkən, qohumluq və ailəvi yaxınlıq telləri ilə bağlı olduğunu Hüseyn Cavidin bir yazısında Azərbaycan ədəbiyyatının fikrə və söz zadəganı ədləndirirsiniz. Məsələn, Azərbaycanca mənim düşündüyüm dünya ədəbiyyatı faktı, dünyaya çıxara biləcəyimiz, əsərləri dünya ədəbiyyatı ilə boy-boya dayana biləcək ədəbiyyat hadisəsi Hüseyn Caviddir. Hüseyn Cavid dalgası Azərbaycanda 37-ci ilə qədər davam etdi. Etilaf cədek ki, 37-dən sonra Azərbaycan ədəbiyyatında əsərlərimizi dünya ədəbiyyatı faktına çevirə biləcək hərəkatlar müşahidə olunnadı. Bunu etiraf etmək bəlkə də çətinidir, amma həm də lazımdır.

Kamal Abdulla: – Mən bir dö-
və yazmışdım ki, Cavid Azərbaycan
ədəbiyyatının semiotik bütöv-
lüyünü qorudu. Yerlə əlşəngən
vardı, Cavid yuxarı – göyü qurdu.
Semiotika üçün yuxarı, asqıya, sağ-
sol – bu istiqamətlərin, dixatomiya-
ların böyük əhəmiyyəti var. Cavidin
olmaması, Azərbaycan ədəbiyyatı
intoxastız ongənliklərdən xali qala-
caqdı. Cavidin yaradıcılığı ən azı
bu istiqamətdən dəyərləndirmək
lazımdır. Digər tərəfdən Cavid
əfəndi də yaradıcılığında çox qori-
bə şəkildə, son dərəcə mürrəkəb
naqamlarla son dərəcə sadə na-
qamları üzü şəkildə birləşdirən bir
sonotkardır. Cavid nə edib? Cavid
bir tərəfdən "İblis" yazıb, dünyəvi
içində olan, hər şeyin içində olan
İblisdən, Xeyr və Şərin gözə gö-
rünən və görünməyən çarpışmasın-
dan yazıb, digər tərəfdən də "Qızıl
məktəbi" kimi sadə, bütün insanla-
rı səməyio hazır olan bir Azərbaycan
qızıoğazının obrazını yaradırdı
şey yazıb. Cavidin balaca Gülbahar
n bütün insanları səməyio ilə hamı-
nın başı üstündən, birbaşa gedib
Füzülini idəallarına qovuşur. Füzü-
lünün yenicə doğulmuş Mocu-
nun dilindən dedivi:

Hər qanda qəm ola, qılma ehməl,
Cəm eylə, dili-həzinimə sal!
Həm ver mənə qəm yemək kəməli,
Həm olami qəmdən eylə xəl!

Aləmi qəmdən xali eləmək
ideyayı Azərbaycan sonotkarının,
yazıcısının, şairinin, elə bil ki, intə-
hasızlıq qarşısında bir missiyaşdır.
Füzuli qarasına, ağına, sarısına
baxmadan bütün aləmi xilas e-
ləmək istəyirdi. Aləm konkret olaraq
bir, ya bir neçə, hətta çox sayda
adam demək deyil. Aləm hamı de-
məkdir. Füzuli poeziyasının əla pey-
ğombori kimi aləmi aləmin batdığı
günəhdən xilas eləmək istəyirdi.
Əgər bu missiya, bu ideya hansısa
şairə yoxdursa, aləmdən insanı
qədər azad etmək istəyidi, azadlıq
vermək istəyidi, xoşbəxt etmək istə-
yirdi kimso yoxdursa, demək, o,
şair deyil. Nizami bir konizi özünə
arvad etməklo onu azad etdi, düz-
dümmü? Füzulinin cəhdi bütün dün-
ya ilə bağlı idi. Cavid bir qıcıqçı
dildən həmmi - dostu da, düşməni
da səvməyə hazır olan bir azər-
bəycanlı obrazını yaradı. Bu hissə
yoxdursa, şair da yoxdur. Son ya
dünyanı sevirən, ya da konkret bir
adamı. Konkret adamı sevdən
dünyanı sevirən, dünyanı sevdən
konkret adamı sevirən. Sevgi yox-
dursa, monca, ədəbiyyat da yox-
dur.

Azər Turan: - Bayaq danışdıq ki, artıq ancaq sevgi məktubları kimi yazılan bəsit və adi ədəbiyyatın yolu yol deyil. Amma sevgi məktubu əsl ədəbiyyatda, məsələn, Rəhim Rəhimovda başqa şəkildə ifadə olunub:

*Ruhum uçar göyə sarı
sevgi məktubu kimi.*

Kamal Abdulla: -

*Dağ-dağa duman göndərər
sevgi məktubu kimi.*

Ramiz Rövşən monə elə gəlir ki, müasir dövrdə həmin o xəttin çox ləyaqətli davamçısıdır. Həmin o saf xətti davam etdirə bilmir.

Füzüli "Şəbi-hicran"la böyük deyil, Füzüli məhz həmin o "Həmə ver mənə qəm yemək kəməli, Həmə aləmi qəmdən eylə xali!" ilə böyükdür. Cavidin də böyüklüyü "sevdiqlərin kimidir?" sualına "anam, babam, müəlliməm, bir də bütün insanlar" cavabı ilə böyükdür. Divan canı şüşədə olduğu kimi, bu şəirəlin də canı bu məqamlarda gizlənib.

Azərbaycan: - Kamal müəllim, Cavid əfsədi İstanbul Universitetində Xalid Ziya Uşşəqlinin tələbəsi olub. Xalid Ziya isə Türkiyə ədəbiyyatının birbaşa Avropaya çıxış nöqtəsi olub. Cavid də həmin dalğının davamıdır. Sənət görümləri baxımından, fransız və ümumən, Avropa ədəbiyyatına münasibət baxımından Cavid Xalid Ziya ilə ortaq bir düşüncəni paylaşır. Bayraq dediyim elm məsələsi də özənəmli rol oynadı burada. Cavid

Türkiyədən gələndə artıq pozitivist fəlsəfəyə vəqif idi. Türk dekaden-tizminin və simvolizminin qurucu-larından Cənab Şəhabəddin ona dərs demişdi. Amma sonrakı - Azərbaycan ədəbiyyatının Cavid-

□ Əgər bu missiya, bu ideya hansısa şairdə yoxdursa, aləmdən insana qədər azad etmək istədiyi, azadlıq vermək istədiyi, xoşbəxt etmək istədiyi kimsə yoxdursa, demək o, şair deyil.

siz dövründə kimlərin ədəbiyyat dərsi keçirildi. Yazarlarınızın müəllimləri kimlər oldu, mənəcə, bu da önəmli məsələydi.

Kamal Abdulla: -Nyutonun bir sözü var, deyir ki, mən uzaqları ona görə görür bildim ki, nəhənglər çiyinə çıxmıdım. Əgər sonin çiyinə çıxdığım nəhənglər yoxdursa, sən uzaqları görə bilməzsən. Ona görə də siz deyən kimi, sonrakılar kimin çiyinin üstündən baxdı dünyaya? Proletkultların. Qırımtı profressura məktəbinin içindən çıxan şair və yazıçılardan dəniz aldılar. Nəhənglərə söyləyən bilimdikləri üçün gördükləri də intəhası genişləndirdi. Uzaq baş onların bayramdan-bayrama, şadıqandan-şadıqana gördükləri bir vətən oldu, el oldu. Amma şairdirlər də. Dedi-yiniz o boşluğu dolduran insanlar-dılar. Şairlik nədir? Şairlik ritm ax-tarmaq, qafiyə axartmaq və tutulmı ki, hansısa şeirin ölçülərini doğru-düzgün yerinə qoymağa çalışmaq, oşlində, harmoniyyəyə çatandır. Qafiyə axartma nədir? Həməhənglik, harmoniyyəyə çatmaq əgər in-sanın canında, qanında varsa, bu, Cavidə də olub, siz dediyiniz bu adı mən çəkmək istəmədiyiniz şair-lərdə də olub.

Azər Turan: - Türk ədəbiyyatında Əhməd Haşim simvolizmi yeni bir sistem olaraq getirdi, gəlişirdi. Musiqini, mübhəmliyi təklif edər və böyük bir dalğanın əsasını qoydu türk ədəbiyyatında. Amma Haşimdən iyirmi il sonra Orxan Vəli həmin qafiyədən də, musiqidən də, mübhəmlikdən də imtina etdi...

Kamal Abdulla: - Amma Orxan Vəlinin şeirlərinin özü bütövlükdə bir harmoniya içində idi.

Azər Turan: - Bəli, harmoniya içində idi. Amma nəzəri baxımdan imtina etdi hər halda.

Kamal Abdulla: - Nədən imtinan? Qafiyədən? İlk yada, əlbəttə ki, qafiyə düşür. Sizə deyim ki, məsələn, yunan şəri qafiyə tanımayıb. Homerin poemalarında qafiyə yoxdur. Amma harmoniya var. Ritm var.

Azər Turan: - Deməli, harmoniya qafiyadan daha önəmlidir.

Kamal Abdulla: - Ritm də harmoniya da nə qədər qədimə gediriksə, bir o qədər çoxalır. Bəzən adama elə gəlir ki, onlar getdikcə inkişaf edib bu hala gəlirlər. Amma yaxşı əksinə dastanlarla harmo-

niyə da, ritm də daha çoxdur. Bu qədim saqalarla, Bievulfda, Gilgəmsda, qədim yunan poemalarında - Hesioda, Homerdə özünü göstərir. Qədim mütərlərdə harmoniya da, ritm də daha çox olub. Onlar müasirliyə yaxınlaşdıqca gücləri azalır. Ölbəttə ki, söhbət daxili ritmdən, daxili harmoniyadan gedir. Onlar bir tərəfdən qafiyəyə "dağırlırlar" və zəifliyərlər, digər tərəfdən başqa daxili imkanların bir-birilə həmahəngləşməsinə öz enerji-lərini verirlər, bir sözle, özlərini "xorçələyər-xorçələyər" gəlirlər.

Azar Turan: - Tutuq ki, hər şey harmoniyaya doğru gedir. Əgər elm yoxdursa, harmoniya da olmur olmayacaq. Mon bayaq Haşimin adını çəkdim. Haşimin seirlərindən biri "Şairin Ayın kənarına sotılır" adlanır. Bədən Ayı arıq gölə düşmüş, gölə yansıyan bir Aydır və yaranalmış bir ilaha bənzəyir. Haşimin yunan mifologiyasından bir obrazı çəkiş getirir və onu türk şeirində bir obraz çevirir. Göle yansıyan ayı Zühali bir cidalın orası olaraq Saturnla bağlayır. Bu hələ hominin şərin bir tərəfi, bir qatıdır. Belə məqamlar Haşimin təkco o şeirində də sayız-həsəbiz, qabaqatdır. Mon bunı demək istəyirəm. Bizim şeirlərimiz qafiyəco çox önəm veridilər, amma harmoniyaya verisəco, bu önəm, o zaman elmin iştirakı daha zoruri olacaqdı. Yunan heykətlərsəğındə olduğı kimi, bəlkə miqyasım yerinə düşür, düşməsə də, Quranda da harmoniya son xilas imkanı kimi verilib. Ədalət pozulanda, harmoniya pozulanda, kaos yaranır. Harmoniyanın sistemi var, harmoniya özlüyündə ilahi bir şey elmdir. Şeirdə qafiyə yerində ola bilər. Amma qafiyə yerindəycoq harmoniya pozulubsə, o arıq şeirə devir.

Kamal Abdulla: - Hərmoniya
birinci növbədə nəzakət deməkdir.
Bu da qədim diziəndir indiyə qədər
nizənlə (kosmosla) xaosun mübarizə
zəsinin noticesində meydana çıxan
bir döyürdür. Amma şüa dediyiniz
bu hər haqiqət ördür ki, kosmosla
xaosun qarşıdurmasında kosmos
xaosa qalib gəlir, amma onun mövzu
etmir. Bizdə çox zaman elə təsvir
vür edirik ki, *kosmos* xaosu mövzu
edib onun yerini tutur... Xeyr, O
mövzu olsaydı, indi biz xəotik və
qəbul elə bilməyəcəyimiz bir çox
hərmoniyadan kənar hadisələr
sahidi olardıq. O. xaos, elə bil, öz

növbəsini gözləyir və hər an yenidən ortaya çıxmağa, döyüşə atılmağa hazırdır...

Azər Turan: - Çin fəlsəfəsinin belə bir anlayış var: Şər öz əslisi olan Xeyirdən müvəqqəti üz döndərmiş bir varlıqdır və o, gec-tez öz əslinə qayıdacaqdır.

Kamal Abdulla: - İndi siz bu-
nu deyirsiniz deyə yadıma düşdü.
Mən Saib Təbriziyyə bir şair kimi
böyük önəm verirəm:

*O hilal Saibə hənzər,
necə əymiş belini,
Başını qoymuş üfəqdə
bu səmanın dizinə...*

Bu, son dərəcə gözəl poetik bir obrazdır. Elo bil, rəssam bir əsər çəkilir. Bu nədir? Bu, yalnız poeziyadır, yoxsa burada elm də var? Ancaq son dərəcə yüksək səviyyəli poeziyanın içindəsinə elm olmaya bilməz. Ən böyük elmi kəşflərin də canında bir poetiklik var. Bəzən fizikləri oxuyuram. Görkəmli fiziklərin fəlsəfə ilə bağlı çox maraqlı kitabları var. İlayzenberq var ki, onun "Fizika və fəlsəfə" kitabında Nils Borla olan mübahisələrindən, Nils Borun təbiətə, kainata olan baxışlarından yazıb. Bilirsənizmi, dəqiq elmlərlə humanitar elmlər arasında son dərəcə ciddi izomorfluğu (oxşayış) var. Bunlar bir-birini, elo bil ki, təkrar edirlər. Məsələn, fiziklər deyir ki, kainat *böyük partlayışdan* yaranıb, düzdürmü? Amma mən sizo deyim ki, bədiilik də elo partlayışdan yaranır. Böyük partlayışın məkanı sıxılmış nəqədir. Partlayışa gətirən səbəb nəqətin sinquyarlığı adlanır. 13,5 milyard il bundan əvvəl yaranan kainat bir nəqətdən əmələ gəlib. Amma son dərəcə sıxılmış, içindəsi fantastik bir sıxılma olan nəqətdən. O nəqə partlayıb və kainat yaranıb. Eyni şey ədəbiyyatda da var. Bədi ədəbiyyatın yaranışı kainatın yaranışı kimi bir şeydi. Kiçik bir sədən böyük bir möin yaranır. Sən *matni* öz içində saxlayırsan. İzomorfizmi burada axtarmaq lazımdır. Fiziklərlə liriklər bir-biri ilə ancaq zərəfat etməmoldirlər. Onlar bir-birilə dostluq və səhbət etməlidirlər. Biz o *böyük partlayışdan* 13,5 milyard il sonra bu gün o *böyük partlayışın* əks-sədasını tapa bilirik (buna fiziklər deyir), buna görə Nobel mükafatı alırlar. Onlar müxtəlif radiocihəzlərlə *kainata* yayılmış o nəqətsən partlayışın əks-sədasını tuturlar. Təsəvvür ed, 13,5 milyard il bundan qəbıq baş verən partlayışın səsini eşidirik, amma illə bədi partlayışın səbəkkarı olan səs qədrətinə undudur. Bəzən böyük cismilr fizikəsi kiçik cismilr (səslər, cümələrlər, mürrəkəblər sintaktik bütövlər) aləmində nə baş verir sualına cavab verə bilər.

Azər Turan: - Böyük partlayışdan danışdınız. "İliada"nın birinci nəğməsi Axillesin qəzəbi barədə Tanrının dili ilə danışmağa başlayır.

Bizim ədəbiyyatın Coysa aparan heç bir yolu yoxdur

Əvvəlki 17-ci səhifədə

Kamal Abdulla: - 18-ci əsrin böyük kulturoloqu Cambrattisto Viko Homerin əsərlərində iki fərqli dil ayırır. Allahların dili və insanların dili. Bunların ikisi də eyni dildir, qədim yunan dilidir, amma yəni də ayrı-ayrı dillərdir. Və yaxud Firidun Ağasıoğlu öz araşdırmalarında maraqlı bir fakt qeyd edir. O yazır ki, qədim sumerda kişi dili qadın dilindən ayrı idi. Sinonimlərin olması artıq bir-birinin daxilində müxtəlif dillərin olduğundan xəbər verir. Əlbəttə ki, mən tayfaların birləşməsindən sonra əmələ gələn sinimləri nəzərdə tutmürəm. Mən böyük tayfa birləşməsinə qədər kiçik tayfa daxilində olan eyni sözün, eyni şeyin müxtəlif sözlərlə əldəndirilməsini nəzərdə tuturam. Fakt bundan ibarətdir ki, qadınlar bir cür adlandırıldı eyni şeyi, kişilər başqa cür. Qədim Yunanıstanda da belə bir məqamla qarşılaşırsınız. Etnoqrafiya, primitiv icmalarla məşğul olan alimlər də Afrika, Cənubi Amerika, Okeanidada yaşayan qəbilələrin dil şəraitində bu halın olduğunu qeyd edirlər. Bu barədə Levi Bryul da yazır, J.Frezer də yazır. Bu, bir qədimlik əlamətidir. Dəqiq meyardır. "Dodo Qorqud" da bu bənzər şeylər var. "Dodo Qorqud" da bunun reallığı, çox qədim, artıq aydınlığını itirmiş formasına rast gəlirik. Beləliklə, deyə bilərik ki, Qədim dünyada, primitiv dünyada insanın başına gələn hər şey özümüzün halda olsa da, "Dodo Qorqud" da özünü göstərir. Yəni rüseymin bir ucu gəlib bizim dəstana çatıb. Məsələn: "Qariciz olmuş mən ananı bozlatmagil. Ağ saqqallı babanı ağlatmagil". Babaya "ağlatmagil" feli, anaya isə "bozlatmagil" feli adı edilir. Hər cərgənin, hər zümərin özünəməxsus felləri ola bilərmiş, özünəməxsus tayınları ola bilərmiş. Kişi və qadın dillərini "Dodo Qorqud" dastanlarında on azından intuitiv şəkildə hiss etməmək mümkün deyil və bu intuisiya bəzən real faktlarla təsdiqlənir.

Azər Turan: - Yazıçı sanki dünyanı mifləşdirmək üçün yazır. Amma mənə elə gəlir ki, deyir. Natamamlıq. Bütöv deyil. Natamamlıq bir səbəbi, bəlkə də on mühim səbəbi mən yandırılmış İskəndəriyyə kitabxanasında görürəm. Həqiqət budur ki, yanan əlyazma nüsxələri ilə birgə İskəndəriyyədə həm də tarixin yaddaşı küllə dönb. Bu kitabxanada Klavdius 20 cild həminde olan "Etrusklərin tarixi" əsəri də möhv edilmiş. Bunu Sədr Məqsədi Arazın qızı Adila Ayda yazır. Bir xalqın ədəbiyyatı, tarixi yandırıldı. Bir xalq tarixindən silindi. İndi Etrusklar yaşayan orazilərdə kentavr təsviri əşyalarla, onların üzərindəki işarələrlə, o xalqın varlığı barədə tam dolğun təsvirlər yaratmaq olmur. Ədəbiyyatın yoxluğu ilə bir xalq bütövlükdə yoxdur. İndi sual doğur. Tutaq ki, etrusk mərhələsindən sonra gələn yunan ədəbiyyatının qaynağı nə imiş?

Kamal Abdulla: - Yunan və Roma mifologiyasının bir qaynağı da etrusklardan gəlir. Mən İtali-

Ədəbiyyatımızda mifologiya küləkləri əsmir

yada etrusklərin votoni olan Cəvəteri şəhərinə orda olan "Etrusk mədəniyyəti" muzeyinin rəhbərliyinin dəvəti ilə getdim. Cəvəteri yaxınlığında yerin altında bir şəhər var. Bu bir panteondur. Əslində, o şəhər bütövlükdə bir muzeydir. Evləri, küçələri ilə birlikdə. Evlərdəki qədim şəraiti də işıqlandırmaq vasitəsilə göz önündə canlandırmaq olur. Yunan və Roma mifologiyasının əlamətləri kimi həmişə qəbul etdiyimiz, bildiyimiz çox şey etrusklardan gəlmiş. Məsələn, Romul və qurd əsənəsinin müəllifləri etrusklardan imiş.

Azər Turan: - Etrusk ilahəsinin adı da Turandır.

Kamal Abdulla: - Qədim Roma şahırlarının Tarkvini adlı sülaləsi olub. Fomenko və qrupu onların türk-məşəli olması iddiasını irəli sürür. İndi kimsə deyəcək, bu ola bilər, kimsə deyəcək ola bilməz. Ola da bilər, olmaya da bilər. Hər iki ideya istisna, sadəcə, eyniforludur deyil, ciddi faktlara əsaslanmalıdır.

Azər Turan: - Etrusk mədəniyyəti bir mədəniyyət olaraq dünyada var olmuş bir insan cəmiyyətinin yaratdığı mədəniyyət olduğu üçün, on azı o mənada, insanlığın tarixi, mədəniyyəti olması baxımından maraqlıdır.

Kamal Abdulla: - Mən sizinlə tamamilə razıyam. Azər müəllim, sizə bir şey deyim, o şəhərdə yaşayan insanlar özlərini etrusklara vərisi sayırlar. Və onlar deyirlər ki, biz babalarımızdan, onlar da öz babalarımızdan eşidiblər ki, etrusklar buralara Qafqazın Xəzər sahillərindən gəlirlər. Qafqazın Xəzər sahilləri isə buralardır. Onlar bizimlə ciddi əlaqələr qurmaq istəyirlər.

Azər Turan: - Etrusklar və Qafqazın Xəzər sahilləri ilə bağlı oxuduğum bir faktı da mən deyim. Troyada möğül olan, dağılan troyalıların bir qismi Qafqazın Xəzər sahillərinə, bir qismi də indiki İtaliyanın yerində olan Etruriyaya köç edib.

Kamal Abdulla: - Qədim yunan mifologiyasında Prometei qo-

tirib harda zəncirlənir? Qafqaz dağlarında. Allahlar bütün dünyaya, dünya genişliyində nəzarət ediblər. Elə bil Prometei iki dağ arasında qayaya mıxlayıblar. Yunanıstan hara, Olimp dağı hara, Prometei zəncirləndiyi Qafqaz dağları hara? Məsələ böyükdür, həm də son dərəcə kiçikdir. Yəni, dünya bizim təsəvvür elədiyimiz qədər böyük deyil. Amma bizim təsəvvür elədiyimiz qədər kiçik də deyil.

Azər Turan: - Bayağ dediniz ki, mən həmişə ona təəssüf etmişəm, bizim ədəbiyyatda mifologiya yoxdur.

Kamal Abdulla: - Boli, bizim ədəbiyyatda mifologiya yoxdur. Bizim ədəbiyyatda Orta əsrlər demək olar ki, yoxdur. Bizim ədəbiyyat tarixi keçmişimiz olduğu kimi təsvir etmək məhdudlaşır. Orda fantaziya elementləri yoxdur. Yəni, bütün bunların olmadığı halda bir xətti, bir hüceyrəli, sadə şəkildə ədəbiyyat öz gündünlük işini görür. Sadəlik böyük şeydir, amma bizdə müəkkəbiyin sadəliyi olmayıb.

Azər Turan: - Amma türk ədəbiyyatında mifologiyı mötə təbiiq edən Tanpınar vardı.

Kamal Abdulla: - "Hom için dəyən zamanın, həm də bütövlük"ində, Tanpınarın təkca bu misrası öz-özlüyündə bir mifologiyadır.

Azər Turan: - Mən İstanbulda Əli bəy Hüseynzadənin rəssam qızından mifologiyı böyük meylini kəşf etdiyini atəsinəni dayandığını soruşdum. "Tanpınar Gözəl Sonatlar Akademiyəsində müəllimimiz idi. Ondan öyrəndim", - dedi və əlavə etdi ki, Tanpınar da mifoloji ilə bağlı çox şeyləri babamdan öyrənmişdi.

Kamal Abdulla: - Laokon və oğlanları rəsmi yadınıza gəlirmi? İlanların əhatəsində. İlanlar boynuna sarmaşıblar. Bu ilanları Həra Laokoonu öldürüb süsdürməyi qəndirmişdi. Laokon bir kahin idi və troyalıların deyirdi ki, Troya qapılarını açmayın və yunanların qoyub getdiyi atı qalınır içinə gətirməyin. Bax biz, başdan-ağa La-

konu ilanlar sara kimi mifologiyanın əsərləndiyi. Məsələn, deyir, qarşı yatan qara dağ. Qarşı yatan nə deməkdir? Bu isə o deməkdir ki, Dağa canlı kimi baxıb qədim insan. Dağ yatıb və oyanacaq mənasında.

Azər Turan: - Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatında gənş ölçüdə mifologiyı ədəbiyyatda siz təbiiq edirsiniz.

Kamal Abdulla: - Elə deməzdim. Bizim ədəbiyyatımızda miflərə istinad həmişə olub. Bəlkə düşünürək, bəlkə düşünməyərək. Amma həmişə olub.

Azər Turan: - Düşünürək, edənədə artıq ədəbiyyatda Tanpınar hadisəsi gerçəkləşir. Bu da Tanpınarın misralarıdır:

*Yıldızların altın bahçesində,
Ədəbiyyatla gəldik di-diza.*

Mənca, bu da mifologiyadır.

Kamal Abdulla: - Sizinlə söhbətdə döymək olmur, danışmaq çox şey var, amma indi bilmək istədim, yeni nə üzərində çalışırırsınız?

Kamal Abdulla: - Son vaxtlar bir tədqiqat işini tamamlayıram. Bir nəçə ildir, eskizlər şəkildəydi. Get-gedə bu eskizlər dolğunlaşdı və semantik-struktur parçalara döndü. Xırda cillaləmə işləri gədir və yaxın günlərdə mən onu nəşriyyata təhvil verəcəm. "Dodo Qorqud" poetikasına giriş" adlanır bir tədqiqat. Və o bir neçə variantda yazılıb. Birinci variantın adı "Dənsökül"dir. İkinci variantın adı "Günortad"ır. Üçüncü variant isə "Qürub"dur. Üçü də "Dodo Qorqud"dan götürülən anlayışlardır. Poeziyanın dənsökülü. Mifoloji obrazların, hələ müstəqim şəkildə, yəni, bilavasitə insana təsir etdiyi bir mifoloji dövrün poetik mənzərəsi və sonrakı dövr. Dodo Qorquddan danışanlar ancaq onun klassik poetik ənənələrindən danışsınlar. Dodo Qorquddan immanent, özünəməxsus, qədim, primitiv dövrünün - buna autentik mif deyilir - yəni, miflə realığın bir-birinə bərabər olduğu dövr isə unudulub. Məsələn, dənədən dəyib, göyşə çıxdı və əlavə bilib günəş hardansa çıxır. Yaxud dastandan tez-tez keçən belə bir ifadə: "Söylədi, baxalım-görləm nə söylədi..." Sözü necə baxmaq olar? Sözü biz indi ancaq eşidirik. Amma qədim dövrdə əcdadlarımız sözlə həm də baxmaq istəyib. Sözü görmək istəyiblər. İfadənin münisliyi hiss edirsinizmi? Və o maraqlısı odur ki, bu münislik bu günə qədər yaşayır. Biz bu gün də deyirik: Baxım, görüm nə deyir... Bax, mifologiyanın içində bir bu günə qədər bu şəkildə var. Mifologiyanın içində olmaq bu deməkdir. Müasir insanın mifologiyanın içində olmasını bir çox müəssisələr deyir. Bunu Bart deyir, Derrida deyir, Haydegger deyir, Lotman deyir. Bunu Platon da

öz məşhur "Mağara"sında deyir. Müasir insan mifologiyanın içində əsirləşən olan kimidir. Çox zaman biz bunu hiss etmirik. "Baxım, görüm nə deyir" ifadəsinin dərin, müstəqim qatını hiss elədiyimiz kimi. Bax, mən öz son tədqiqatımda bu görünməyən "Kitabi-Dodo Qorqud"u görmək istədim. Maraqlı məsələlər çoxdur.

Azər Turan: - Sizinlə baş redaktor olduğunuz "Türkölogiya" jurnalı barədə də söhbət etmək istəyirdim. Jurnalın dəvət sayını oxumuşam. Vaxtilə Sovet İttifaqının dünyada məşhur türköloji dərğisi olan "Sovetskaya Türkölogiya" jurnalının davamı kimi nəşr olunan "Türkölogiya" indiki əvvəlki kimi bir istiqamətə, yəni yalnız ədəbiyyat, dilçilik, mədəniyyət istiqamətləri ilə məhdudlaşmır. Daha geniş cəvərdə türk xalqlarının fəlsəfi, tarixi, mifologiyası ilə bağlı, yazılı abidələri ilə bağlı, sonotın ən müxtəlif sahələrində türklərin yeri və rolunu bütövlükdə əhəmiyyətli edir.

Kamal Abdulla: - Sevinirəm ki, "Türkölogiya" jurnalında coğrafiya rəngarəngliyi və genişliyi öz əksini tapıb. Türkiyədən, Fransadan, Almaniyadan, Rusiyadan, Qazaxıstandan, Tatarıstandan, Polşadan, Özbəkistandan müəlliflərimiz var. Bu müəlliflər jurnalda fəaliyyətlərini ancaq burda məqalələrini çap etdirməklə bitmiş saymırlar. Bizim bunlara gəldiyimiz bir ümumi fikir onların ibarətidir ki, xüsusən, türk alimləri Azərbaycanca olarkən onların görüldüyü səsləndi bu fikir, biz bu alimlərlə iş birliyimizi təkca məqalə çapı ilə məhdudlaşdırmaq. Türkölogiya jurnalının nəzdində yaradılmış gənç alimlərin seminarında onların iştirakını təmin edək, bir yerdə "Türkölogiya" jurnalının əlavələrini buraxaq, həmin əlavələrdə ən müxtəlif ölkələrdən alimlərin iştirakını təmin edək. Artıq bir il keçib. İnanıram ki, yaxın zamanlarda "Türkölogiya" təkca bir jurnal kimi deyil, həm də türköloji təhsil, türköloji tədris, türköloji ixtisasatırma, türköloji ixtisaslaşma, türköloji kamiliyyəti öz təhsilini verəcək.

Azər Turan: - Artıq vermək döndür.

Kamal Abdulla: - Üzünüzdə demək olmasın, sizin qəzeti də diqqətinizə izləyirəm. "Ədəbiyyat qəzeti"ndə son vaxtlar böyük bir dirçəliş hiss olmur. Həm ədəbiyyat tariximizlə bağlı, həm müasir ədəbiyyatla bağlı qəzetdə bir sistemlik var. Bu barədə fikirlərimi söyləmək istəyirəm. Aparılan müzakirələr, aparılan dəyirmi məsələlər hamısı sistemli şəkildə bütövlükdə ədəbiyyatı qapsayır. Uğurlar olsun.

Azər Turan: - Sağ olun. Hər şeyə görə təşəkkür edirəm.